

Pál apostol és az Írások. A jelenlegi kutatás áttekintése és a haladás ára

Kállay Dezső biblikus tanulmányai közt kiemelt hangsúllyal jelennek meg Pál apostol levelei.¹ Pál nem hermeneutikai vákuumban értelmezte az Írásokat, hanem szervesen betagozódott korának élő szentírásagyományába. A Szentírás nemcsak az írott szót jelentette, hanem mindig az értelmezett szót is, így az izraeliták hite nemcsak sziklára épült, hanem mindnyájan „a lelki kősziklából ittak” (1Kor 10,4).

Jelen tisztelgő tanulmány Pál apostol Biblia-idézésére néző fontosabb kutatási irányait kísérli meg vázlatosan feltérképezni. Szinte irigykedve tekinthetünk vissza akár csak egyetlen nemzedékkel korábbra, amikor például E. P. Sanders és mások² úgy értekeztek Pál és a palesztin zsidóság

¹ Kállay Dezső: *Doop en nieuw leven. Een exegetische studie van Romeinen 6,1–11*. N. N., Kampen 2004. Cu devotament. Mărturiile lui Pavel despre slujirea sa apostolică. In: Balogh Csaba (ed.): *Despre lucruri prea minunate. Studii din domeniul teologiei protestante*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2023, 51–68. „Félelemmel és rettegéssel” – Régi és új utak a Fil 2,12–13 magyarázatához. In: Csorba Dávid – Kustár György – Marozsák Dániel – Szatmári Emília (szerk.): *„Az Úr az én erőm és paizsom.” Tisztelgő írások Enghy Sándor professzor úr 65. születésnapjára*. Hernád Kiadó, Sárospatak 2021, 67–93. Elkötelezetten. Pál vallomásai apostoli szolgálatáról. In: Bodó Sára – Horsai Ede (szerk.): *Acta. Debreceni Teológiai Tanulmányok. „Hiszek az Ige diadalmas erejében!” Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából*. A DRHE kiadványsorozata 14. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2020, 525–541. A Lélek élet (Róm 8,9–11). In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 10. (2019), 95–121. Evangélium – életformáló hatalom. Fil 1,1–30. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 9. (2018), 35–56. A Római levél záró doxológiája. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 4. (2013), 53–75. Két levél, egy szerző? Róm 6 és Kol 2 formai és tartalmi összefüggései. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 2. (2011), 111–129. Egy mondat, egy szabály – egy közösség. A Gal 1,19–20 szövegközpontú magyarázata. In: Füsti-Molnár Szilveszter (szerk.): *Genius Loci. Frank Sawyer tiszteletére. In honour of Frank Sawyer*. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak 2006, 211–232.

² Néhány jellemző példaként ld. Sanders, E. P.: *Paul and Palestinian Judaism. A Comparison of Patterns of Religion*. Fortress Press, Philadelphia 1977. Bonsirven, Joseph: *Exégèse rabbinique et exégèse paulinienne*. Beauchesne et ses fils, Paris 1939. De idesorolható még a konkrétan Biblia-idézéssel foglalkozó korábbi művek többsége is, mint pl. Fitzmyer, Joseph A.: *The Use of Explicit Old Testament Quotations in Qumran Literature and in the New Testament*. In: *New Testament Studies* 7 (1961/4), 297–333.

kapcsolatáról, hogy lényegében semmit nem kellett mondaniuk a Szentírás használatának módjáról egyik vagy másik kontextusban. Mára a helyzet gyökeresen megváltozott, és a haladás árát nemcsak többlettudásban, hanem sokkal nagyobb bizonytalanságban is meg kell fizetnünk. Ma már kevés anynyit állítani, hogy Pál apostol Írás-használata lényegében megegyezik a kor gyakorlatával.

Alapkérdések, korábbi konszenzus

Bár evidensnek tűnhet, mégis érdemes tisztázni, hogy mit is jelentett az „Írás”, illetve az „Írások” Pál számára. Lényegében azt, amit ma mint Ószövetséget ismerünk, konkrétan annak görög fordítását, a Septuagintát.³ Ezzel együtt Pál nem reflektál a kánon kérdésére. Gyakran használja az „Írás” vagy az „Írások” utalást egy-egy hivatkozás bevezetéseként (Róm 4,3; 9,17; 10,11; 11,2; 15,4; Gal 3,8; 4,30; 1Tim 5,18), máskor csak implicit módon ismerhető fel a hivatkozási szándék (pl. Róm 1,2; 1Kor 15,3–4; Gal 3,22). Például a Róm 1,2-ben azt olvassuk, hogy Pál arra kapott apostoli meghívást, hogy „hirdesse evangéliumát, amelyet prófétái által a szent iratokban előre megígért”. Az 1Kor 15,3–4-ben az áll, hogy mind Krisztus halála a mi bűneinkért, mind eltemetése és feltámadása „az Írások szerint” történt. Mindkét esetben bizonyosak lehetünk abban, hogy az Ószövetség konkrétan nem tartalmaz ilyen állításokat, tehát Pál „kreatív exegézisével” van dolgunk. Hasonlóképpen beszél a Gal 3,22-ben arról, hogy „az Írás mindenkit bűn alá rekesztett”. Az egyes szám mintha egy konkrét szövegre (kánonra?) utalna, de ezt Pál nem pontosítja sem itt, sem máshol.⁴ A párhuzamos helyek (Róm 3,9; 11,22), illetve a gondolat részletesebb kibontása a Róm 3,9–19-ben sem

³ Egy korábbi átfogó tanulmányt kínál Pál LXX használatáról és az attól való eltéréseiről Ellis, E. Earle: *Paul's Use of the Old Testament*. Oliver & Boyd, Edinburgh 1957. Újabb monográfiája a kérdésnek: Stanley, Christopher D.: *Arguing with Scripture: The Rhetoric of Quotations in the Letters of Paul*. T&T Clark, New York 2004. A 19–20. század fordulóján az újszövetségi és a LXX-kutatás kéz a kézben haladt, különösen olyan akadémiai központokban, mint Oxford és Cambridge. Az elmúlt évtizedekben ez az akadémiai kapcsolat újra szorosává vált, s ennek kezdetét jól szemlélteti Sidney Jellicoe tanulmánya: *The Current Situation in Septuagint Studies*. In: uó: *The Septuagint in Modern Study*. Oxford University Press, Oxford 1968, 353–358.

⁴ Ferdinand R. Prostmeier szerint Pál a zsidó kánon egy korábbi formáját használja, amely jellemzően a Tórát és a zsolnárokat tartalmazta; ld. Was bedeutet die Autorität der Schrift bei Paulus? In: Busse, Ulrich: *Die Bedeutung der Exegese für Theologie und Kirche*. Quaestiones disputatae, 215. Herder Verlag, Freiburg 2005, (97–130) 108–109.

visz közelebb a kérdéshez. Francis Watson megállapítása jól összegzi számos kutató általános vélekedését, amely szerint Pál nem kínálja a szentírási szövegek konkrét egzegézisét, ami feltételezné minden egyes (fontosabb) részlet értelmezését, hanem „az egészre tekint egy sajátos perspektívából”.⁵

Kutatástörténeti vonatkozásban talán nem túlegyszerűsítés, ha a 20. század utolsó harmada előtti megközelítéseket inkább a teológiai és történelmi nézőpont alá soroljuk. E megközelítéseknek újabban nagyszerű monográfiái jelentek meg.⁶ Ezekben a művekben – az alkalmazott módszertan és eltérő szemlélet mögött – felismerhető néhány konszenzus, amelyet a kutatók többsége elfogad, és kimondva vagy hallgatólagosan előfeltételezni látszik. Ezek az alábbiak.⁷

Szóbeli hagyomány. Pál mint tanult farizeus a bibliai hagyományok gazdag írott és szóbeli örökségén belül szocializálódott. Hogy ezt miként is használta, annak megállapítása már jelentősen bonyolultabb, lényegében a Pál-kutatás legnehezebb kérdésköre. Ahogy azt James Kugel monográfiája meggyőzően mutatta be, a korai szóbeli hagyomány a „bibliai egzegézis közös kincstára” mellett számos kevésbé konkrét orientációt, kortársi érzékenységet és értelmezési tendenciát tartalmazott.⁸

Írásmagyarázat. Pál korában aligha beszélhetünk fejlett bibliamagyarázatról, különösen a későbbi kritikai értelemben. Pál szándéka sem szakmai értelemben vett egzegézis volt, hanem sokkal inkább az adott konkrét gyülekezeti helyzetre válaszoló teológiai, pasztorális és retorikai szándék.

⁵ Watson, Francis: *Paul and the Hermeneutics of Faith*. T&T Clark. London 2004, 515.

⁶ Bibliográfiai áttekintését nyújtja Smith, D. Moody: *The Pauline Literature*. In: Carson, D. A. – Williamson, H. G. M. (eds.): *It Is Written – Scripture Citing Scripture: Essays in Honour of Barnabas Lindars*. Cambridge University Press, Cambridge 1988, 265–291. Koch, Dietrich-Alex: *Die Schrift als Zeuge des Evangeliums: Untersuchungen zur Verwendung und zum Verständnis der Schrift bei Paulus*. Beiträge Zur Historischen Theologie, 69. Mohr Siebeck, Tübingen 1986. Wagner, J. Ross: *Heralds of the Good News: Isaiah and Paul “in Concert” in the Letter to the Romans*. Novum Testamentum, Supplements, 101. Brill, Leiden 2002. Watson, Francis: *i. m.*

⁷ Vö. Fisk, Bruce N.: *Paul among the Storytellers: Reading Romans 11 in the Context of Rewritten Bible*. In: Stanley, Christopher D. (ed.): *Paul and Scripture: Extending the Conversation*. Early Christianity and Its Literature, 9. Society of Biblical Literature, Atlanta 2012, (55–94) 55–56.

⁸ Kugel, James: *In Potiphar’s House: The Interpretive Life of Biblical Texts*. Harvard University Press, Cambridge 1994, idézet 266.

Egzegetikai szabályok. Pál írásmagyarázata nem alkalmazkodott rögzített egzegetikai szabályokhoz vagy módszerekhez. Az előzetes tudásánál meghatározóbbá vált meggyőződése Isten Izráelre és a nemzetekre néző tervéről, amelyet Jézus halála és feltámadása által juttatott érvényre.

Világnézet. Jóllehet Pál hajlamos volt az Írásokat karizmatikus és képzeletgazdag szabadsággal értelmezni, mindvégig megőrizte az ő zsidó kulturális és teológiai beágyazottságát, ideértve annak eszkatológiai várakozásait, a történelmi folytonosság és kinyilatkoztatás összekapcsoltságát, illetve a szilárd bizonyosságot Isten szövetségi hűségében.

A teológiai és történelmi megközelítések mellett az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb hangsúllyal jelentek meg az irodalmi, retorikai és társadalomtudományi szemlélettel, illetve módszertannal készült elemzések. Az irodalmi megközelítések leggyakrabban hivatkozott alapműve lett Richard B. Hays *Echoes of Scripture in the Letters of Paul* című, 1989-ben megjelent műve, amely a közvetlen idézések mellett a kevésbé konkrét utalások és áthangzások (visszhangok) vizsgálatára kínált részletes módszertant és elemzést.⁹ Lényegében ettől kezdve nem született olyan irodalmi megközelítés, amely így vagy úgy, de ne hivatkozott volna Hays intertextualitást képviselő könyvére. Általánosan elfogadott, hogy Pál Biblia-hivatkozása legalább öt szinten történik: formális idézet (ráutalással), direkt idézet, parafrázis, utalás és áthangzás (visszhang). A terület aztán gazdag termésbe fordult, bár még évtizedeknek kellett eltelnie, mire a nagy irodalmi megközelítések, a poszt-strukturális, az olvasóközpontú vagy narratív számottevő eredményt tudtak felmutatni Pál leveleinek vizsgálatában.¹⁰

⁹ Hays, Richard B.: *Echoes of Scripture in the Letters of Paul*. Yale University Press, New Haven 1989. Hays felvetése nem előzmény nélküli, hisz Hans Vollner már egy évszázaddal korábban hangsúlyozta az idézőjel nélküli utalások vizsgálatának szükségességét (*Die alttestamentlichen Citate bei Paulus. Textkritisch und Biblisch-Theologisch gewurdigt nebst einem Anhang*. J. C. B. Mohr, Freiburg 1895), azonban azok tényleges vizsgálatára nem tért ki, mint ahogy néhány évtizeddel később Otto Michel szintén megmaradt a szorgalmazás szintjén [*Paulus und seine Bibel*. Bertelsman, Gütersloh 1929 (repr., Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1972) 1–7.]. Hays könyvének széles körű recepciója számos ponton a módszertan és a bemutatott példák kiegészítését tette szükségessé, amit ő egy újabb monográfiában teljesített: *The Conversion of the Imagination: Essays on Paul as Interpreter of Israel's Scripture*. Wm B. Eerdmans Grand Rapids 2005.

¹⁰ Egy-egy kiemelkedő példára utalva olvasóközpontú elemzést kínál John G. Lodge, bár csak a Róm 9–11-re összpontosít (*Romans 9–11: A Reader-Response Analysis*. University of South Florida International Studies in Formative Christianity and Judaism 6. Scholars Press,

A retorikai megközelítések abból a felismerésből indulnak ki, hogy Pál szentírási utalásokra épülő érvelése retorikai funkciót tölt be, illetve hogy a hivatkozások egy része vitázó alapállást képvisel. Pál Biblia-idézésének kifejezetten retorikai vizsgálatára vállalkozik Christopher D. Stanley és John Paul Heil, szocioretorikai kommentárral pedig Ben Witherington jelentkezik.¹¹ A történetkritikai vagy irodalmi megközelítéseken túlmutató társadalomtudományi megközelítéseket is ígéretes új területnek kell minősítenünk, ahol a módszertan eszköztárát és szemléletmódját a társadalomtudomány különféle kérdésvetéseit képviselik, el egészen a dekonstrukcionista, poszt-kolonista vagy feminista elemzéseikig.¹²

Pál-szeminárium

A sokféle kutatói hang nemcsak több megértést, hanem nagyobb bizonytalanságot is hozott.¹³ A kutatás egyre töredezettebbé vált. A különböző előfeltevésekre építő szerzők eltérő módszereket használtak, s így nemcsak eltérő következtetésekre jutottak, hanem egyre inkább el is különültek azoktól, akik más megközelítéseket alkalmaztak. A Society of Biblical Literature (SBL) a kutatók és táboraik közti párbeszéd serkentése érdekében hívta életre a Paul and Scripture Seminar nevű szakmai tömörülést, amely 2005–2010 között tevékenykedett. Módszertani vizsgálódásuk zsinormértékeként hat olyan alapkérdést fogalmaztak meg, amelyekre a munkafolyamat végére vá-

Atlanta 1996). Narratív elemzést kínál Keesmaat, Sylvia: *Paul and His Story: (Re)Interpreting the Exodus Tradition*. Journal for the Study of the New Testament. Supplement Series, 181. Sheffield Academic Press, Sheffield 1999.

¹¹ Vö. Stanley, Christopher D.: Stanley, Christopher D.: *Arguing with Scripture: The Rhetoric of Quotations in the Letters of Paul*. Heil, John Paul: *The Rhetorical Role of Scripture in 1 Corinthians*. Studies in Biblical Literature, 15. Society of Biblical Literature, Atlanta (Brill, Leiden) 2005. Witherington, Ben: *Paul's Letter to the Romans: A Socio-Rhetorical Commentary*. Wm B. Eerdmans, Grand Rapids 2004.

¹² Áttekintéséhez ld. Ehrensperger, Kathy: *That We May Be Mutually Encouraged: Feminism and the New Perspective in Pauline Studies*. T&T Clark, London 2004, kiemelten 47–52. Uő: *Let Everyone be Convinced in His/Her Own Mind': Derrida and the Deconstruction of Paulinism*. In: *Society of Biblical Literature 2002 Seminar Papers* 41. Scholars Press, Atlanta 2002, kiemelten 53–73.

¹³ Ma már egyre kisebb valószínűséggel vállalkozna valaki pontos statisztikát közölni Pál Ószövetség-használatáról. Ld. Csernai Balázs: *Hogyan olvasta Szent Pál apostol a bibliát?* In: *Studia Biblica Athanasiana* 11. (2010), (21–31) 22.

laszt reméltek, és amelyekhez a találkozók alkalmával ismételten visszatértek.¹⁴

1. Mit értünk Pál Biblia-„használatán”?
2. Milyen jellegű adatok biztosítják a legjobb megértést Pál szentírási szövegekkel való kapcsolatáról?
3. Hogyan lehet felismerni az Írásra történő hivatkozásokat Pál leveleiben?
4. Hogyan viszonyulnak Pálnak a zsidó Szentírásokra történő hivatkozásai azok eredeti kontextusához?
5. Mit feltételezhetünk Pál hallgatóságának bibliaismeretéről?
6. Milyen szerepet játszik az Írás Pál teológiájában és retorikájában?

Az eredményeket két gyűjteményes kötetben tették közzé 2008-ban és 2012-ben.¹⁵ Célszerűnek látszik a két kötet tartalmát dióhéjban áttekinteni és ezen keresztül a hatéves munka konklúzióit, illetve további kérdéseit összefoglalni, hogy megfelelő képet alkothassunk a páli Biblia-használat kutatásának jelenlegi helyzetéről.

Az első három év munkáját összegző kötet 2008-ban jelent meg, és tizenkét tanulmányt tartalmaz négy témakörben. Az első nagy fejezet Pál Biblia-használatának négy fő kategóriáját elemzi egy-egy tanulmányban, elsődlegesen módszertani megközelítésben, kritikai kitekintéssel a témában végzett legújabb kutatásokra, és a konszenzusos, valamint megosztó rész kérdések bemutatásával. A négy idézési szint a következő: a nyilvánvaló idézetek (Steve Moyise); az utalások és visszhangok (Stanley Porter); a bibliai nyelv és gondolatok, például a törvény, szövetség vagy próféta (Roy Ciampa); a bibliai narratívák intertextuális elemzése (Steve DiMattei).

A második rész három tanulmánya Pál Biblia-használatának különböző történelmi és kulturális kérdéseit vizsgálja. Az első tanulmányban Stanley

¹⁴ “1. What do we mean by Paul’s ‘use’ of Scripture? 2. What kinds of data yield the best understanding of Paul’s engagement with the text of Scripture? 3. How does one recognize references to Scripture in Paul’s letters? 4. How do Paul’s references to the Jewish Scriptures relate to their original context? 5. What can we presume about the biblical literacy of Paul’s audiences? 6. What role does Scripture play in Paul’s theology and rhetoric?” Stanley, Christopher D.: Paul and Scripture: Charting the Course. In: Stanley, E. Porter – Stanley, Christopher D. (eds.): *As It Is Written: Studying Paul’s Use of Scripture*. Society of Biblical Literature Symposium, 50. Society of Biblical Literature, Atlanta 2008, 3–12, a kérdések ki-fejtése: 8–10.

¹⁵ Stanley, E. Porter – Stanley, Christopher D. (eds.): *As It Is Written*. Stanley, Christopher D. (ed.): *Paul and Scripture: Extending the Conversation*.

Porter mutatja be Pál oktatását és a kor görög–római oktatási rendszerét, és amellett érvel, hogy a Septuaginta valamilyen szintű ismerete meglehetősen általános lehetett a zsidó lakosság körében, és

„[...] valószínű, hogy Pál oktatása ötvözte a görög–római grammatika és a zsidó Tóra-oktatás elemeit. Hozzáférése a különböző szövegekhez, ideértve a teljes műveket és a különböző típusú antológiákat és gyűjteményeket, segíthet megérteni Pál sajátos hivatkozási módját mind a Szentírás, mind más szerzők műveire.”¹⁶

A következő két tanulmány a befogadók oldaláról közelít Pál apostolhoz. Christopher Stanley egy többségében írástudatlan pogányokból álló közösség mellett érvel, amelynek tagjai csak a szóbeliség köztudásának szintjén érthették a bibliai hivatkozásokat. Ezzel szemben Bruce Fisk egy erős zsidó háttérrel rendelkező, a zsinagógai kultúrához szervesen kötődő közösség lehetőségét elemzi. Mindkét szerző azt vizsgálja, hogy a hallgatók/olvasók eltérő rekonstrukciója hogyan befolyásolja a megértésünket Pál szentírási utalásaival kapcsolatban.

A harmadik rész eltérő intertextuális háttér felvázolásával vizsgálja Pál Isten szabadító művére vonatkozó állításait a Római levélben. A két tanulmány két eltérő gondolati/eszmei hátteret „tesztel”. Douglas Campbell Isten igazságosságának (δικαιοσύνη Θεοῦ) nyelvezetét a bibliai hagyományokon belüli király/királyság gondolatiságába ágyazva vizsgálja. Eszerint az volt az apostol retorikai célja, hogy úgy mutassa be Istent, mint aki a Jézus felmagasztalásában igazságosan cselekvő mennyei király. A másik tanulmányban Neil Elliott a „miattatok gyalázzák Isten nevét a népek között” (Róm 2,24) hivatkozás mentén a római birodalmi viszonyokra vetítve értelmezi az apostol Isten irgalmára néző gyakori hivatkozását. Elliott szerint Pál szóhasználata joggal utalhat a császári propagandára, amely Néró nemrégiben hozott döntését kísérte a zsidóknak adott kegyelemmel kapcsolatban. Eszerint a zsidó nép a császár meg nem érdemelt irgalmának az élvezője, mint ahogyan a zsidók és pogányok a Krisztusban adott szabadításában részesülnek. A két

¹⁶ “It is plausible that Paul’s education combined elements of both the Greco-Roman grammar school and Jewish Torah training. His exposure to a range of texts, including both continuous texts and various types of anthologies and collections, helps to account for some of the features of his use of both Scripture and other ancient authors.” Stanley E. Porter: Paul and His Bible: His Education and Access to the Scriptures of Israel. In: Stanley, E. Porter – Stanley, Christopher D. (eds.): *As It Is Written: Studying Paul’s Use of Scripture*, 123.

kontrasztba állított tanulmány jól szemlélteti, hogy milyen bonyolult is az a „biblikus” terminológiai és ideológiai háttér, amiben a mai olvasó értelmezni tudja Pál hivatkozásait.

A három záró tanulmány társadalomtudományi szempontokkal közelít Pál Biblia-használatának néhány konkrét hivatkozásához. Mark Given a dekonstrukció lencséjével, Jeremy Punt posztkoloniális érzékenységgel, Kathy Ehrensperger pedig feminista perspektívával nyújtott elemzéssel igyekeznek bemutatni, hogy az új módszertani megközelítések új vizsgálati területek bevonásával gazdagíthatják megértésünket új szempontokkal.

A második kötet azt a folyamatot dokumentálja, hogy az utolsó három évben a szeminárium munkája kiszélesítette a kérdésselvetést, és újabb területeket vont be a vizsgálat fókuszába. Az első nagy fejezet három tanulmánya a szélesebb társadalmi és kulturális kontextus egy-egy aspektusát tekinti át. Elsőként Leonard Greenspoon vizsgálja a történelmi bizonyítékokat a gyakran vitatott kérdés mögött: milyen szerepet játszhatott az emlékezet, a memória Pál hivatkozási gyakorlatában? A kutatók között meglehetősen általános az a szemlélet, hogy az apostol időnként az emlékezetére támaszkodott, amikor a Szentírásra utalt. Erre a kor oktatási rendszere tehette alkalmassá, amint azt Greenspoon részletesen bemutatja a rendelkezésre állott írott források vizsgálatával párhuzamosan. Ugyanakkor azt az egyszerűnek látszó kijelentést, hogy „Pál időnként az emlékezetére támaszkodva idézte az Írásokat”, számos kérdésváltozatban lehet újrafogalmazni, jelezve a probléma összetettségét. Például: rendelkezett-e az apostol megfelelő képesséssel ahhoz, hogy a Szentírás szövegének jelentős részét memorizálni tudja? Van-e okunk azt feltételezni, hogy a levelek megírása idején Pálnak nehezebbé eshetett hozzáférni a Szentírás írott szövegéhez? Az emlékezetből való idézés segít-e feloldani a látszólagos ellentmondásokat vagy egyenesen azokat a hibákat, amelyeket elkövetett? Az emlékezetre támaszkodó idézés segít-e megmagyarázni a nála tapasztalható szokatlan, de találó összefüggéseket, amelyeket ő a különböző bibliai részek között teremtett?¹⁷

A második tanulmányban Jeremy Punt a kulturális emlékezet elméleti keretét használva vizsgálja a szentírási történetek korabeli identitásformáló szerepét, amely közös alapot teremthetett a zsidó és pogány keresztyének hitének kialakításában. Végül Bruce N. Fisk a Róm 11,1–7 elemzését a kor zsidó és hellén hivatkozási gyakorlatával állítja párhuzamba, és az úgynevezett

¹⁷ Vö. Stanley, Christopher D. (ed.): *Paul and Scripture: Extending the Conversation*, 10.

„újraírt Biblia” („rewritten Bible”) jelenségére hívja fel a figyelmet. A kor gyakorlatában széles körben alkalmazott technikával Pál valójában tudatos párbeszédbe állíthatta a bibliai narratívák értelmezését más közkézen forgó szövegekkel, ahogyan azt Alexandriai Philón vagy Josephus Flavius munkáiban látjuk. Éppen ezért Fisk az elemzés szélesebb korabeli irodalomra való kiszélesítését javasolja.

A *Textus és kontextus* címet viselő második nagy fejezet arra a kérdésre keresi a választ, hogy Pál hivatkozásai hogyan viszonyulnak a szövegek eredeti kontextusához, illetve hogy azok mennyire befolyásolták az ő értelmezését. Steve Moyise két nagy táborat azonosít: azokét, akik szerint Pál elsősorban egzegéta, és azokét, akik szerint elsősorban rétor. A különbség abban van, hogy ki hogyan ítéli meg a hivatkozott szövegekhez való hűségét. Ezért Moyise a „tisztelőben tartja” kifejezés öt lehetséges jelentését vázolja fel, és mindeniket számos bibliai példával illusztrálja. Konklúziója az, hogy a szigorúbb értelemben vett kontextuális szöveghűség többnyire nem jellemző Pál apostolra. Ezt igyekszik árnyalni Mitchell Kim, aki szerint Moyise túl magasra helyezte a mércét annak megítélésében, hogy egy antik szerző esetén mikor beszélhetünk az eredeti kontextus tisztelőben tartásáról. Érvelésében Polányi Mihály a „hallgatólagos tudás” elméletére hivatkozik,¹⁸ amely szerint Pál gyakran nem a szöveg szerinti, hanem a „rejtett értelemre” támaszkodva marad összhangban az eredeti kontextussal. A harmadik válaszoló írásban Moyise azzal utasítja el Kim hallgatólagos tudás elméletének relevanciáját, hogy semmilyen kritérium nem áll rendelkezésünkre annak bibliai használatára. Amikor a szövegek átlátszó értelmére hivatkozunk, azáltal fedjük el az olvasó szerepét, hogy a szöveget be nem határolható módon nyitjuk meg intertextuális kapcsolatokra. Akkor már hasznosabb „szemantikai potenciálról” („semantic potential”) beszélni, és arra mutat rá a Hós 1,10 és 2,23 elemzésén keresztül, hogy Pál használata milyen nagy mértékben retorikai.

A harmadik egység a fő levelek („Hauptbriefe”) körét kitágítva fordul Pál kevésbé vizsgált levelei felé a hivatkozások tekintetében. Elizabeth Johnson a Thesszalonikaihoz írt első levelet, Stephen Fowl a Filippiekhez írt levelet, míg Jerry Sumney a Kolosséiakhoz írt levelet vizsgálja. Azért esett a választás e három levélre, mert azok Pál működésének eltérő helyzeteket mutatják

¹⁸ Esetenként még ezekkel a megnevezésekkel is előfoedul: tacit, rejtett, latens tudás. Vö. Paksi Dániel – Héder Mihály: *A személyes tudásról. Polányi Mihály filozófiája: a hallgatólagos tudás, az emergencia és a bizalmi program*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2022.

be. Míg az egyikben az apostol a kevés (vagy semmi) bibliai ismerettel bíró pogány betérőkhöz szól, addig a másikban a Pálhoz közel álló, szilárd vallási alapokra épült gyülekezet a címzett, míg a harmadik olyan közösség, amely nem áll személyes kapcsolatban Pállal. Mindhárom tanulmány beazonosítja a lehetséges bibliai hivatkozásokat, és azt vizsgálja, hogy azokat Pál miként alkalmazta az adott hallgatóság szintjéhez, illetve hogy akiknek Pál szánta, miként érthették azokat. E három tanulmány (is) izgalmas és új kutatási területet jelöl.

Végül a negyedik egység azt a fundamentális kérdéskört vizsgálja három különböző aspektusból, hogy milyen szerepet tölt be a Szentírás Pál teológiájában. Bár magától értetődőnek tűnik, hogy a Szentírás meghatározó volt Pál számára mind megtérése előtt, mind apostoli munkájában, de az, hogy annak formatív jelentősége miként mérhető össze más hatásokkal, eddig kevés kutatói figyelmet kapott. Az első tanulmány, amelyet Linda Belleville jegyez, a következő törekvést képviseli:

„Azoknak, akik Pál Biblia-használatát kutatják, túl kell lépniük a pesat (szó szerinti), a peser (tipológiai, előkép), a midrás (kommentár) és allegória (metafora) szokásos címkéin, hogy feltárhatóvá váljék az a gazdag hagyománytörténet, amelyben Pál áll, és hogy kimutatható legyen annak felbukkanása, illetve módja, hogy Biblia-használatuk miként befolyásolja (vagy nem) az ő teológiáját. A kész következtetésekhez szokott megközelítések, amely csak Pálnak a Szentírás szövegével való kapcsolatát vizsgálják, figyelmen kívül hagyják ezeket a »más hangokat« és azok hatását Pál teológiai megértésére.”¹⁹

Belleville rendkívül izgalmas, példabeszédekkel és lírikus példákkal gazdagon szemléltetett hagyománytörténeti vizsgálódása a korabeli közmondásokra és a zsidó népi folklórra terjed ki. Felvetése, hogy azoknál a páli utalásoknál, ahol gyakran a képzeletének és kreativitásának túlfűtöttségét

¹⁹ “Studies of Paul’s use of Scripture need to go beyond the standard labels of peshat (literal), peshet (typology, prefigurement), midrash (commentary), and allegory (metaphor) to consider the rich tradition history in which he stands and to explore where it surfaces and how it informs (or does not inform) his theology. The all-too-common leap-frog hermeneutical approach that sees Paul engaging only with the text of Scripture overlooks these ‘other voices’ and the way they shaped Paul’s theological understanding.” Belleville, Linda L.: *Scripture and Other Voices in Paul’s Theology*. In: Stanley, Christopher D. (ed.): *Paul and Scripture: Extending the Conversation*, (233–262) 259.

láttuk, ott valószínűleg „más hangokat” kell sejtenünk a háttérben. Matthew Bates a Pál előtti értelmezések mellett az intertextualitás módszertani ki-
szélesítését javasolja a korabeli vagy későbbi zsidó és keresztyén szerzők
értelmezései irányában, s ezzel mintegy bírálja Richard Hayst, amiért túlsá-
gosan szűk területre korlátozta módszertanát. A kiindulópont mindenik
esetben Julia Kristeva irodalomelmélete, ahol a „visszhang” fogalma mögött
álló intertextualitás mint „kulturális kód” tételeződik.²⁰ Csakhogy a bírálat
szerint Hays nem az eredeti tág koncepció mentén dolgozta ki módszer-
tanát, hanem John Holland „aurametaforája” mentén.²¹ Bates tehát a méltán
népszerű visszhangelmélet újragondolását szorgalmazza az általa „diakrón
intertextualitás” (“diachronic intertextuality”) néven fémjelzett megoldás irá-
nyában, amely szerint egy szöveg vizsgálatának ki kell terjednie „minden
előzetes, környező és utólagos társadalomtörténeti diskurzusra”.²² Ehhez
ő nemcsak elméleti keretet, hanem módszertani kritériumokat is javasol,
amelyek használatát a Róm 10,16 elemzésén keresztül mutatja be.

A harmadik tanulmányban Roy E. Ciampa a fordítási elméletek alkalma-
zásának lehetőségét vizsgálja azzal a megfontolással, hogy Pál lényegében
„fordítóként” tolmácsolta a biblikus beágyazottságú őskeresztyén üzenet
nyelvi és fogalmi rendszerét a nem zsidó közösségek felé. Ciampa tanulmá-
nya jó összefoglalását és továbbgondolását nyújtja annak az egyre terebé-
lyesedő kutatási területnek, amely a különféle fordítási elméletek módszer-
tanával vizsgálja Pál Biblia-használatát.²³

²⁰ Kristeva, Julia: *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. Columbia University Press, New York 1980. Kristeva szerint minden diskurzus intertextuális, mert „minden szöveg idézetek mozaikja, minden szöveg feloldódása és átalakulása más szövegeknek” (“any text is constructed as a mosaic of quotations, any text is the absorption and transformation of another”, 66.)

²¹ Vö. Hollander, John: *The Figure of Echo: A Mode of Allusion in Milton and After*. University of California Press, Berkeley 1981. Az elmélet Hays általi tárgyalásához ld. *Echoes of Scripture*, 18–21.

²² “A text is informed by all of the sociohistorical discourse that precedes, surrounds, and follows it.” Bates, Matthew W.: *Beyond Hays’s Echoes of Scripture in the Letters of Paul: A Proposed Diachronic Intertextuality with Romans 10:16 as a Test Case*. In: Stanley, Christopher D. (ed.): *Paul and Scripture: Extending the Conversation*, (263–292), idézet: 271.

²³ Ilyen például a „leíró fordítási elmélet” (“descriptive translation studies”), például az Itamar Even-Zohar által az 1970-es években fejlesztett „többrendszerűség elmélete” (“polysystem theory”), amely azt vizsgálja, hogyan alakulnak ki és változnak ezek a nyelvi/kulturális rendszerek, hogyan befolyásolják egymást, és hogyan határozzák meg a fordítási folyamatot

Zárszó

Bár a maga teljességében képtelenség elkészíteni Pál Biblia-használatának kutatási térképét, az SBL hatéves szakmai tömörülése még mindig a legjobb kiindulópont lehet hozzá. Egyszerre tudunk egyre többet és egyre kevesebbet. A kutatás az induláskor megfogalmazott hat alapkérdés egyikeiben sem jutott nyugvópontra, viszont szépen körvonalazódtak a fontosabb megközelítési irányok és azok módszertani viszonya.²⁴ A legélesebb vita talán akörül bontakozott ki, hogy milyen lehetett Pál hallgatóságának bibliai iskolázottsága, és ebben a tekintetben az álláspontok nem közeledtek, viszont mindkét érvrendszer sok hasznos szempontot sorakoztatott fel. Mindez újabb kérdéssel egészült ki, ami önmagában is új kutatási területet lehet: hogyan használták (vagy nem használták) a Szentírást a páli házi gyülekezetekben, és hozzáfértek-e ezek a közösségek a pergamenekhez, amikor például összegyűltek imádkozni vagy katekumenátusi tanítási alkalmakra? Hasonló kérdések merültek fel Pál leveleinek használatával kapcsolatban is: azonnali retorikai funkciójukon túl milyen szerepet tölthettek be a formálódó közösségekben, vajon milyen mértékben vették át ezek a közösségek a zsidó oktatási formát, s tanították-e az embereket a bibliai szövegek memorizálására? Az is tisztázásra vár, hogy vajon a második századi és későbbi gyülekezetek szociokulturális és vallási viszonyai milyen mértékben tekinthetők relevánsnak a Pál működése idején létrejött közösségekre nézve.

Pál Bibliai-hivatkozásainak, különösen a Krisztus-ábrázolás rendjén használt kifejezéseknek egy része közeli rokonságot mutat a császárkultusz nyelvezetével. Joggal merül fel a kérdés: vajon feltételezhető-e Pál részéről Róma elleni retorika, illetve hogy működtetett-e Pál kettős intertextualitást, amelyben a Római Birodalom propagandájával szemben nemcsak Krisztust, hanem a zsidó szentírási hagyományt is az isteni kinyilatkoztatás és bölcsesség alternatívájaként mutatja fel? Tehát a Szentírás első századi társadalmi-

és annak eredményeit. A fordításokat nemcsak a forrástextus és a célnyelv közötti átültetésnek tekinti, hanem a kulturális hatalmi viszonyok és az ideológiai konfliktusok tükröződésének is. A „többszörös elmélete” segítségével vizsgálható, hogy Pál miként használta a Szentírást, és hogyan értelmezte és közvetítette kulturális kontextusában. Idesorolhatóak ugyanakkor a különféle funkcionalista (pl. *Skopostheorie*) vagy posztkoloniális fordítási elméletek is, amelyek szintén egyre növekvő súllyal képviseltek magukat a Pál-kutatásban.

²⁴ Áttekintéséhez ld. Christopher D. Stanley szerkesztői összefoglalóját: What We Learned – and What We Didn’t. In: Stanley, Christopher D. (ed.): *Paul and Scripture: Extending the Conversation*, 321–330.

politikai használatának kérdése is a tisztázandó kérdések között szerepel. Mindez újfent ráirányítja a figyelmet a társadalomtudományi elméletek és módszertan alkalmazására Pál Biblia-használatának kutatásában.

* * *

Apostle Paul and the Scriptures.

An Overview of Current Research and the Price of Progress

Among Dezső Kállay's biblical studies, the letters of the apostle Paul appear with special emphasis. Paul's interpretation of the Scriptures was deeply rooted in the active Scriptural tradition of his era, not isolated in hermeneutical vacuum. The Scriptures represented not just the written text but also its interpretation, thus the Israelites' faith was likened to both a solid foundation and spiritual sustenance, as they "drank from the spiritual rock" (1Cor 10:4). This study aims to map the key research trajectories concerning Paul's citations of the Bible. It begins by addressing fundamental issues within accepted consensus, then evaluates the current state of research, informed by the six-year efforts of the Paul and Scripture Seminar under the Society of Biblical Literature and its two resultant publications. We may conclude that we know more and less at the same time. While no definitive conclusions have been reached on the initial six questions, the primary research paths and their methodological interconnections have become more discernible.

Keywords: Paul, Paul's letters, Scriptural Citation in Paul, Paul and Scripture Seminar, Society of Biblical Literature, Echoes of Scripture, Richard B. Hays, Christopher D. Stanley.